

Journal of Nobility Studies

VIRTUS

20 | 2013

Liesbeth Geevers*

Douceur, rigeur en de *devoir de réconciliation*

Verzoeningspogingen tijdens de Nederlandse Opstand (1564-1581)

228

Violet Soen, *Vredehandel. Adellijke en Habsburgse verzoeningspogingen tijdens de Nederlandse Opstand*, Amsterdam Studies in the Dutch Golden Age (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012, 348 p., ill.)

Het voorliggende werk is de handelseditie van het proefschrift *Verzet en verzoening. Vredehandel tijdens de Nederlandse Opstand (1564-1598)*, dat Violet Soen in 2008 verdedigde aan de KU Leuven. In het proefschrift en dit boek bespreekt ze de vele pogingen tot vredestichting en bemiddeling die door verschillende partijen werden ondernomen tijdens de Nederlandse Opstand. De studie begint met de onenigheid die vrijwel direct na Filips' vertrek uit de Nederlanden (1559) ontstond in de Raad van State tussen het triumviraat Willem van Oranje, Lamoraal van Egmont en Filips van Horn enerzijds, en de nieuwbakken kardinaal Granvelle anderzijds. De missie die Egmont in 1561 naar het Spaanse hof ondernam, is de eerste vredesmissie die Soen beschrijft. Haar werk eindigt met de afzwering van Filips II als landsheer door de opstandige gewesten in 1581, toen zij zich onverzoenbaar verklaarden. Tussen de eerste missie van Egmont en dat dramatische afscheid van de landsheer vond een veelheid aan missies en initiatieven plaats, waaraan in de historiografie nog weinig aandacht geschonken is. Immers, het discours over de Nederlandse Opstand heeft het vooral over strijd en niet over vrede, en we weten achteraf dat alle verzoeningsinitiatieven geen vrede tussen de Spaanse koning en zijn Nederlandse onderdanen hebben gebracht. In het algemeen krijgen vredesverdragen en – initiatieven pas aandacht als het daadwerkelijke tot een vrede kwam. Toch beargumenteert Soen, dat ook deze vruchteloze 'vrede-handel' aandacht verdient. Die maakt tenslotte ook deel uit van de politieke activiteiten in deze periode. De aandacht voor de vredesinitiatieven maakt bovendien duidelijk hoeveel moeite werd gedaan – door vele kampen – om het conflict op een vreedzame manier te beëindigen. De Nederlandse Opstand is niet alleen een verhaal van strijd, maar ook van toenade-

* Leiden University – e.m.geevers@hum.leidenuniv.nl.

ring. In dit boek wil Soen deze vredesinitiatieven in kaart brengen. Van wie gingen ze uit? Hoe werkten de onderhandelingen en welke kans van slagen hadden ze? De overkoepelende vraag van dit proefschrift is waarom er slechts verzoening tot stand kwam tussen Filips II en een deel van zijn onderdanen (vooral de leden van de Unie van Atrecht), en niet met allemaal. Kortom, waarom slaagden sommigen verzoeningspogingen wel, en andere niet?

Het werk van Soen is grosso modo chronologisch opgebouwd en beslaat de periode 1561-1581. Het opent met een proloog over het verraad van Rennenberg (1580), waarin al een aantal van de rode lijnen die verder in het boek worden behandeld aan bod komt. Het eindigt met een epiloog, die aantoont dat de verschillende partijen – vooral de Nederlandse hoge adel en de keizer – ook na 1581 nog allerlei vredesinitiatieven bleven ontplooiën. Deze eindigden met de cessie van de Nederlanden aan de kersverse landvoogd aartshertog Albert – Filips' neef – en diens nieuwe echtgenote, Filips' dochter Isabella. Onder het bewind van de aartshertogen werd in 1609 nog altijd geen vrede, maar wel een langdurig bestand bereikt. De vrede van Westfalen (1648) bracht, zoals Soen besluit, geen verzoening maar wel vrede. Het boek eindigt met een korte lijst van biografieën van de edellieden die in het werk besproken werden.

229

In de opeenvolgende initiatieven om de conflicten in de Nederlanden door bemiddeling te beëindigen komt een bonte stoet van personages voorbij. De eersten die zich geroepen voelden om te bemiddelen tussen Filips en de ontevredenen, waren steevast de hoogste edelen van het land. De missie van Egmont is al gememoreerd, maar later vertrokken ook de markies van Bergen en de baron van Montigny naar Spanje om met de koning te spreken. In de Nederlanden traden na de vorming van het Verbond der Edelen wederom de hoogste edelen, de ridders van de Orde van het Gulden Vlies, op de voorgrond om de zaken in de Nederlanden zelf te sussen. Soen betoogt dat deze edelen handelden uit een besef van *devoir de réconciliation* – de plicht tot verzoenen – die wat de heren betreft voortvloeide uit hun positie als natuurlijke raadsheren van de vorst en leiders van de maatschappij. Filips II had hier echter heel andere opvattingen over en zag deze bemiddelingspogingen als verraad en majesteitsschennis: Horn en Egmont werden in Brussel op het schavot gebracht, terwijl Bergen en Montigny in Spanje stierven. Oranje – die steeds naar voren komt als de meest onverzoenlijke van de Nederlandse adel – vertrok tijdig naar het Duitse Dillenburg om aan de koninklijke justitie te ontkomen. Echter, naarmate de opstand uit de hand liep – Alva's repressie bracht alleen maar meer weerstand die in 1572 uitmondde in een gewapende strijd – zag Filips het nut van adellijke mediatie steeds meer in. In de jaren 1570 beloofde hij die edelen die zich opwierpen als onderhandelaars, zoals de heer van Noircarmes, Selles en Ressegem. Ook de hoogste adel, de huizen Croÿ en Lalaing, konden nu ongestraft contacten aanknopen met zowel de rebellen in Holland en Zeeland als de steeds zelfstandiger opererende Staten-Generaal. Deze edelen handelen nog altijd uit hun *devoir de réconciliation*, maar daarbij speelden nog andere motieven. Door zich op te werpen als bemiddelaar, presenteerden edelen zich als voornamen heren die een politieke doorbraak konden bereiken. De succesvolle bemiddelaar stonden bovendien allerhande fraaie gunsten en beloningen te wachten. Ze handelden dus ook uit eerzucht en ambitie.

Afgezien van de gevarieerde *cast* signaleert Soen ook een duidelijke ontwikkeling in de aard van de verzoenende initiatieven. Allereerst beschrijft ze de adellijke hofreizen. Met

vertrouwen in het effect van een persoonlijk onderhoud met de koning probeerden eerst Egmont en daarna Montigny en Bergen te bemiddelen tussen de koning en zijn onderdanen. Na de escalatie van het conflict en de komst van Alva bleef men liever thuis; de persoonlijke aanwezigheid had immers weinig vrucht gedragen. De toenemende ruimte die de protestanten voor zichzelf verwierven in de publieke ruimte door middel van preken en beeldenstormen werden bovendien gezien als regelrechte rebellie. Bemiddeling was onvoldoende om deze plooiën glad te strijken. Vanaf nu poogde de koning zijn onderdanen te verzoenen door generale pardons, die zonder uitzondering de terugkeer naar de koninklijke en katholieke gehoorzaamheid centraal stelden en die bovendien een erkenning van schuld in zich droegen. Deze pardons maakten deel uit van de *voie de douceur*, die voortvloeide uit de koninklijke barmhartigheid. Deze strategie bleek echter onvoldoende aan te sluiten op de wensen van de opstandelingen en met tegenzin moest Filips vanaf 1575 daadwerkelijke onderhandelingen toestaan. Deze onderhandelingen, de vredehandel uit de titel, werden in toenemende mate uitgevoerd door Nederlandse edelen die pendelden tussen de landvoogd, de Staten-Generaal en de opstandelingen. Maar ook internationale spelers wierpen zich nu op. Koningin Elizabeth van Engeland begon op de achtergrond actief te worden, terwijl de Franse hertog van Anjou zich persoonlijk in de strijd mengde en de Habsburgse keizers diverse onderhandelaars stuurden. Het gezelschap van onderhandelaars nam zo een bepaald internationaal karakter aan. De belangrijkste geschilpunten vormden de aanwezigheid van de Spaanse soldaten, de aanstelling van een gouverneur van koninklijken bloede en natuurlijk de positie van andersgelovigen. Daarbij bedienden de onderhandelaars zich van wat Soen noemt een grote en kleine traditie van verzoening. De ‘grote traditie’ had een verzoening tussen de opstandige regering en de koninklijke regering als doel, terwijl de gelijktijdige ‘kleine traditie’ zich richtte op individuele steden en edelen.

Een van de vragen die steeds boven het werk hangen is waarom, ondanks de eindeloze pogingen, geen verzoening tot stand kon komen tussen Filips en zijn onderdanen. Een bekend struikelblok vormde de religie. Op dat terrein wilde Filips weinig toegeven. Aanvankelijk was hij zelfs ongenegen om aan de strenge ketterijwetgeving te tornen, hoewel de koning in de loop der jaren de koning wat soepeler werd. De inquisiteurs verdwenen uit de Nederlanden en de doodstraf werd nog slechts in de ergste gevallen opgelegd. Maar toegevingen *in fide*, dat wil zeggen wat de leerstellingen van het geloof betreft, bleven onbespreekbaar en protestantse godsdienstuitoefening wilde Filips nooit tolereren. Zijn doel was steeds te zorgen dat al zijn onderdanen terugkeerden naar het katholieke geloof – om die reden wilde hij eigenlijk ook geen emigratie van andersgelovigen toestaan. In de geschiedschrijving is hij daarom bekend komen te staan om zijn onbuigzaamheid. Aan die visie kan Soen maar weinig veranderen, maar ze plaatst deze wel in perspectief. In het betoog komt ze regelmatig terug op de situatie in Frankrijk. Niet alleen is in de historiografie over de Franse godsdienstoorlogen al meer aandacht besteed aan vredesinitiatieven, maar de Franse situatie gold als voorbeeld voor de Nederlanders. Dat kon twee kanten op gaan: de opstandelingen verwezen graag naar de vele concessies die de Franse koningen deden aan hun hugenootse edelen en onderdanen, terwijl Filips vooral wees op het uitblijven van positieve resultaten. Immers, geen enkele van de tussen 1562 en 1598 gesloten Franse godsdienstvredes leidde ook daadwerkelijk tot een bestendige vrede, behalve de laatste. In die zin is Filips’

halsstarrigheid niet alleen te wijten aan zijn ingebakken geloofsbeleving, maar reflecteerde deze ook de lessen die hij leerde van de Franse vorsten.

De chronologische lijn van het werk beweegt zich langs een aantal reeds bekende punten. Het begint met de onenigheid in de Raad van State tussen Granvelle en de drie heren en vervolgt in hoofdstuk twee met de vorming van het Verbond der Edelen en de nasleep daarvan. Hoofdstuk drie is gewijd aan de komst van Alva – die onderdeel uitmaakte van een pacificerende strategie – en de nasleep van zijn repressie tot 1574. In hoofdstuk vier worden de landvoogdij van Don Juan en, na diens dood, van de Raad van State besproken, terwijl in hoofdstuk vijf de vorming van de Pacificatie van Gent en de Unies van Atrecht en Utrecht centraal staan. Hoofdstuk zes behandelt ten slotte de mislukte vredesconferentie in Keulen en de afzwering van Filips II. Zo gezien, reist de lezer dus mee langs de bekende ankerpunten van de Nederlandse Opstand. De algemene interpretatie van het ontstaan van de Opstand blijft grotendeels overeind. Nog altijd vormden constitutionele en religieuze kwesties, gepaard met de moeizame patronagebanden tussen de koning en Nederlanden edelen, belangrijke verklaringen voor de Opstand. De waarde van Soens werk is vooral te zoeken in wat zij toevoegt aan onze kennis over deze periode. Haar gezichtspunt – verzoening in plaats van strijd – is natuurlijk wel zeer nieuw en innovatief, en vormt het spiegelbeeld van het meer conflictueuze en krijgshaftige beeld dat we meestal over deze periode krijgen voorgeschoteld. Zonder het beeld geheel te doen kantelen, brengt dit toch een belangrijke nuance aan. De vele pogingen tot verzoening geven in ieder geval aan dat men de stellingen lang niet zo vastberaden betrokken had als wel gedacht. Bovendien komt nu niet alleen Filips als halsstarrig naar voren, maar Soen presenteert ook Oranje als uitzonderlijk onverzoenbaar vanaf een vroeg stadium. Vanwege de constante verzoeningspogingen worden bovendien de kantwisselingen van steden en edelen wat meer in context geplaatst. Hierover werd meestal uitgebreid onderhandeld. Vooral in het geval van adellijke verzoeningen speelden daarin allerlei factoren een rol, zoals de familiebelangen, de patronagemogelijkheden aan beide zijden en de morele plicht tot verzoening met de soeverein. Op deze manier worden deze reconciliaties terecht ontdaan van kwalificaties als ‘verraad.’ De geschiedschrijving over de Nederlandse Opstand lijkt op een punt te zijn beland waar de grote contouren van de ontwikkeling nu op een redelijke consensus kunnen rekenen, terwijl het doek door een reeks studies uit de laatste jaren steeds verder en met meer detail wordt ingekleurd.

20 | 2013

